

O'QUVCHILARNI O'ZINI JONIZGA QASD QILISHINI OLDINI OLISHNI PSIXOLOGIK O'RGANISH

Erkaboyeva Dilobarxon Qosimjon qizi

Farg'ona viloyati Farg'ona shahar

16-orta ta'lim maktabi Amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: *Annotatsiya: Ushbu maqolada maktab o'quvchilarining o'z joniga qasd qilishning ayrim ijtimoiy psixologik jihatlari, uning oldini olish, o'z joniga qasd qilish va uning oldini olishning eng dolzarb omillari, shuningdek, ushbu holatlarda eng keng tarqalgan psixologik aralashuv usullari haqida bayon etilgan.*

Kalit so'zlar: *Hadis, suitsid, F.K.Terexovka, individual-psixologik, depressiya xususiyat, reflektor, temperament, xarakter, emotsiyalar, motivatsion doiralar.*

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, har yili dunyoda 800 mingdan ortiq odam o'z joniga qasd qiladi; bu dunyo bo'ylab o'limning o'ninchi asosiy sababidir. Agar biz muvaffaqiyatsiz urinishlarni qo'shsak, bu raqam taxminan o'nga ko'payadi va ko'p odamlar o'zlarini o'ldirish haqida takrorlanadigan fikrlarga ega.

O'z joniga qasd qilish va o'z joniga qasd qilishga urinish kishilik jamiyatida qadimdan mavjud bo'lib, bu muammoga turli davrlarda turlicha munosabat bildiriladi. O'z joniga qasd qilish ayrim mamlakatlarda qoralangan bo'lsa, ayrimlarida esa mardlik, jasurlik, sevgi muhabbatga sadoqatlik ramzi sifatida ulug'langan. Qadimgi Hindiston, Xitoy va Yaponiyada o'z joniga qasd qilish ijtimoiy, avvaldan belgilab qo'yilgan majburiy harakatga ega bo'lgan voqea - hodisa deb qaralgan bo'lsa, islom mamlakatlarida bu hodisa qoralanadi. Qadimgi Rimda ham o'z joniga qasd qilishga nisbatan salbiy munosabatda bo'lishgan. Hindistonda eri olamdan o'tgan ayollar jamoa nafratiga uchramaslik uchun o'zini-o'zi o'ldirishga mahkum bo'lgan. O'z joniga qasd qilish hodisasi diniy ilmlar tomonidan ham o'rganilgan bo'lib, u barcha dinlarda qoralanadi. Xususan, islom dinida bu hodisaga nisbatan salbiy munosabat bildirilib jumladan "Hadis" to'plamlarida takidlanishicha: - "Bir kishi o'zini-o'zi jarohatlab o'ldirdi, shunda Olloh - taolo "bandam mendan ilgari o'z jonini o'zi oldi, uni men jannatdan mahrum qilaman" deyiladi". O'z joniga qasd qilish hodisasini ilmiy jihatdan tadqiq qilishga XIX asrning XX asrning boshlaridan boshlab kirishila boshlandi. Bunga birinchidan, butunlay dunyo miqyosida o'z joniga qasd qilish hodisasining ortib borayotganligi sabab bo'lgan bo'lsa, ikkinchidan suitsid muammosini o'rganishga bag'ishlangan qator ilmiy tadqiqotlarning yuzaga kelishi bu muammoni har tomonlama o'rganishga turtki bo'ldi.

Taxminan o'z joniga qasd qilganlarning yarmi katta depressiya buzilishi mezonlariga javob beradi. Shu ma'noda, avvalgisidan kelib chiqqan kognitiv terapiya va xulq-atvorni faollashtirish terapiyasi o'z joniga qasd qilish g'oyalari va boshqa depressiv alomatlarni kamaytirishda foydali ekanligi isbotlandi. Sog'liqni saqlash psixologiyasi sohasida, asosan, jamoat tashkilotlari bilan hamkorlikda, ba'zida psixo-ta'lim vazifalari va emotsional yoki ijtimoiy qo'llab-quvvatlash targ'ib qilinadi va ba'zi skrining testlari, shuningdek, xavf ostida bo'lgan populyatsiyada, masalan, o'spirinlarda o'tkaziladi. Biroq, ushbu turdagi aralashuvlar ko'p joylarda juda kam uchraydi.

Umuman olganda, buni ta'kidlash muhimdir o'z joniga qasd qilish asosan hayotning past darajasi bilan bog'liq. Biron bir joyda odamlarning qoniqish va farovonligini yaxshilaydigan har qanday siyosat choralari ularning o'z joniga qasd qilish xavfini kamaytiradi, masalan, tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini yaxshilash yoki o'rtacha ish haqini oshirish.

O'z joniga qasd qilishni psixologik jihatdan tadqiq qilishga bag'ishlangan tadqiqotlarni tahlil qilib ko'radigan bo'lsak, ulardan affektiv holatlarning suitsidga ta'siri, shaxs xulq atvoridagi o'zgarishlar, ruhiy tushkunlik va ruhiy kechinmalarining suitsidal xulqning kelib chiqishi o'rni kabilar tahlil qilinganligining guvohi bo'lamiz. O'z joniga qasd qilishni psixologik jihatdan tadqiq qilish yuzasidan qator tadqiqotchilar samarali ilmiy izlanishlar olib borishdi. Bu yo'nalishdagi tadqiqotlarda suitsidal xulqning kelib chiqishiga shaxsning individual psixologik va mijoz turlarining ta'siri hamda suitsidning psixologik ma'nosi kabilar o'rganildi. Biroq, o'z joniga qasd qilishni o'rganishning boshqa nazariyalari singari psixologik nazariya tarafdorlari ham suitsidni tushuntirishda bir yoqlamalikka berilganliklari kuzatiladi. Natijada suitsidning psixologik ma'nosini aniqlash va psixologik asoslashda qator noaniqliklarga yo'l qo'yadilar. Xususan, ular suitsidal xulqning psixologik mexanizmlarni izohlashga harakat qilsalarda, biroq suitsidal xulqning ruhiyat sog'lomlik va nosog'lomlik holatlariga bog'liqligi masalasini tahlil qilishda chalkashliklarga yo'l qo'yadilar. XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida kattalar suitsidi bilan bir qatorda bolalar va o'smirlar suitsidi muammosi yuzasidan ham qator ilmiy tadqiqotlar olib borildi. Biroq, ilmiy adabiyotlar tahlili bu davrda bolalar va o'smirlar o'z joniga qasd qilishni tadqiq qilish yuzasidan olib borilgan ishlarning yetarli emasligini ko'rsatdi. Shunga qaramasdan bu sohada ma'lum ilmiy tadqiqotlar olib borildiki, bu bolalar va o'smirlar suitsidini tadqiq qilishning keyingi yillardagi rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Bu o'rinda F.K.Terexovkaning ilmiy izlanishlarini alohida ta'kidlash mumkin. Uning ta'kidlashicha bolalar va o'smirlar suitsidining motivlari rolini "jazolanishdan qo'rqish", "g'am-g'ussa", "sevgi va rashk" kabilar o'ynashi mumkin. Muallifning fikriga qaraganda bolalar va o'smirlar suitsidining oldini olish uchun ularni mustahkam irodali, sog'lom fikrli va keng fe'l atvorli qilib tarbiyalash lozimdir. Shuningdek, uning ta'kidlashicha suitsidi o'zini hayotdan mahrum etishiga emas balki nomaqbul vaziyatlarga nisbatan "norozilik" sifatida yo'naltirilgan xatti-harakatdir. F.K.Terexovkaning bolalar va o'smirlar suitsidiga bag'ishlangan qator ijobiy fikr va mulohazalari mavjudligiga qaramasdan uning ayrim noaniq fikrlari ham uchrab turadi. Jumladan, uning bolalar va o'smirlar suitsidi kattalar o'z joniga qasd qilishni singari ruhiy nosog'lomlik mahsulidir degan fikri qator tanqidiy mulohazalarga sabab bo'ladi. Shuningdek, uning bolalar va o'smirlar o'z joniga qasd qilishning oldini olishda ijtimoiy psixologik va psixiatrik tadbirlardan foydalanish befoyda va behudadir degan fikri ham qattiq qarshilikka uchraydi. 1900-1912 yillarga kelib, Rossiyada ayrim vrachlarning suitsidni o'rganishga bag'ishlangan shaxsiy statistik tadqiqotlari paydo bo'la boshlaydi. Shunday shaxsiy statistik tadqiqot mualliflaridan biri M.N.Gernet (1922) bo'lib, u o'z tadqiqotlarida bolalar va o'smirlar o'z joniga qasd qilishning statistik tahlili bilan shug'ullanib, Rossiyada va butun dunyoda bolalar va o'smirlar suitsidi yildan-yilga ortib borayotganligi haqidagi xulosaga keladi. Xalq ta'limi statistik hisoblari asosida G.Xlopin, N.Ushinskiy, Ye.Neznamovlar tahriri ostida chop etilgan "Samoubiystvo, pokusheniya na samoubiystvo i neschastnie sluchai sredi uchashixsya uchebnix zavedeniy M.N.P." (Xalq ta'limi vazirligi o'quv yurtlari o'quvchilari o'rtasida o'z joniga qasd

qilish, o'z joniga qasd qilishga urinish va baxtsiz hodisalar), nomli to'plam bolalar va o'smirlar o'z joniga qasd qilishning statistik tahlili asosida yaratilgan "Samoubiystvo detey" (Bolalarning o'z joniga qasd qilishlari) nomli asari ham bu sohada olib borilgan muvaffaqiyatli ilmiy tadqiqotlardan biri sifatida qabul qilinadi. Muallif o'z xulosalarida bolalar va o'smirlar suitsidi faqatgina ruhiy nosog'lomlik natijasida sodir etiladigan hodisa bo'lmasdan balkim, ruhiy sog'lom bolalar va o'smirlarda ham sodir etilishi mumkin bo'lgan hodisadir deb ta'kidlaydi. U bolalar va o'smirlar suitsidining 12 xil ko'rinishini ta'kidlab, uning kelib chiqishidagi asosiy sabab va motivlari haqidagi e'tiborli fikrlarni ilgari suradi. Xususan, suitsidial xulqni keltirib chiqaruvchi sabablarni "endogen" va "ekzogen" sabablarga bo'ladi. Endogen sabablarga bola psixikasining yosh psixologik xususiyatlari natijasida vujudga keladigan suitsidal xulq, uy va niyatlarni kiritisa, "ekzogen" sabablarga esa ijtimoiy muhit ta'siri va shaxslararo nizolar tufayli vujudga keladigan suitsidal xulqni kiritadi.

Suitsidal xulqning kelib chiqishida depressiyaning o'rni kattadir degan nazariyaning yuzaga kelishi suitsidni tadqiq qiluvchilarni ikki qarama-qarshi oqimga bo'linishiga olib keldi. Birinchi guruhdagi tadqiqotchilar fikriga ko'ra suitsidal xulqning kelib chiqishida depressiya asosiy o'rinni egallaydi va u bolalar va o'smirlar suitsidining sodir etilishida asosiy omil bo'lib xizmat qiladi deb ta'kidlashsa, ikkinchi guruhdagi tadqiqotchilar bolalar va o'smirlarda suitsidal xulqning yuzaga kelishida depressiyaning asosiy o'rin tutishini inkor qiladilar. Tadqiqotchilar o'rtasida bunday bo'linish nafaqat depressiyaning suitsidal xulqning kelib chiqishiga ta'sir o'tkazishi masalasini o'rganishga balki, depressiyani aniqlashning diagnostik metodlarini ishlab chiqish rivojiga ham salbiy ta'sir ko'rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Elov Z.S. Berdiyeva D.Sh. Psychological reasons for suicide motivation in adolescents with deviant behavior. Oriental renaissance: innovative, educational, natural and social sciences scientific journal. volume 2, issue 2 February 2022 1003- 1009
2. Elov Z.S. O'smirlik davrida shaxs xulq-atvorida kuzatiladigan reaksiyalarning psixologik ta'siri. science and education scientific journal volume 3, issue 3 march 2022 442-447
3. Elov Z.S. Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya. O'quv-metodik qo'llanma. 2021. Buxoro 1-164.
4. Olimov, L. (2020). ЛЯ психологической защита: ПСИХОЛОГИК ҶИМОЯ МЕХАНИЗМЛАРИНИНГ ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 2(2).
5. Olimov, L. (2021). maqola СТРЕССЛИ ВАЗИЯТЛАРДА ПСИХОЛОГИК ҶИМОЯ МЕХАНИЗМЛАРИ ВА КОПИНГ ХУЛҚ-АТВОР НАМОЁН БЎЛИШИНИНГ ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ: СТРЕССЛИ ВАЗИЯТЛАРДА ПСИХОЛОГИК ҶИМОЯ МЕХАНИЗМЛАРИ ВА КОПИНГ ХУЛҚ-АТВОР НАМОЁН БЎЛИШИНИНГ ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 7(7)..

6. EZ Sattarovich. CONDITIONS AND THE REASONS OF CASES OF THE SUICIDE AMONG THE STAFF OF LAW-ENFORCEMENT BODIES. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 5 (3) 2017

7.Содирджонов М. М. Мониторинг вопросов исследования человеческого капитала в этносоциальных процессах и социальные тенденции //Социальная политика и социальное партнерство. - 2021. - №. 6. - С. 447-458.

8.Содирджонов М. М. Изучение проблем человеческого капитала в этносоциологических процессах //В поисках социальной истины. - 2021. - С. 59-69.